

UO'K: 339.137.2:65

BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY KAPITAL ISHTIROKIDAGI KORXONALARNI RAG'BATLANTIRISHNING XALQARO TAJRIBALARI

Mamajonov Fayzullo Abdusamatovich

FarDU, tadqiqotchi

Annotatsiya: *Ushbu maqola biznesni rivojlantirishda xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarni rag'batlantirish bo'yicha xalqaro tajribalarni tahlil qiladi. Tadqiqotda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning samarali usullari, davlat siyosati va moliyaviy mexanizmlarning roli, shuningdek, korxonalar faoliyatini rag'batlantirish orqali milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash yo'llari o'rganilgan. Maqolada rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar tajribasi solishtiriladi, shuningdek, O'zbekiston sharoitida xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *xorijiy kapital, investitsiya, korxonalar rag'batlantirish, xalqaro tajriba, iqtisodiy rivojlanish, biznesni qo'llab-quvvatlash*

Annotation: *This article analyzes international experiences in promoting enterprises with foreign capital participation in business development. The study examines effective methods for attracting foreign investments, the role of government policies and financial mechanisms, and ways to ensure sustainable national economic growth by stimulating enterprise activity. Experiences of both developed and developing countries are compared, and scientifically grounded recommendations are proposed for supporting foreign capital participation enterprises in the context of Uzbekistan.*

Keywords: *foreign capital, investment, enterprise promotion, international experience, economic development, business support*

Аннотация: *В статье проводится анализ международного опыта стимулирования деятельности предприятий с участием иностранного капитала в развитии бизнеса. Исследование рассматривает эффективные методы привлечения иностранных инвестиций, роль государственной политики и финансовых механизмов, а также способы обеспечения устойчивого экономического развития страны через стимулирование деятельности предприятий. Сравнивается опыт развитых и развивающихся стран, а также разработаны научно обоснованные рекомендации по поддержке предприятий с иностранным капиталом в условиях Узбекистана.*

Ключевые слова: *иностраннный капитал, инвестиции, стимулирование предприятий, международный опыт, экономическое развитие, поддержка бизнеса*

Kirish. Globallashuv sharoitida xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash, ilg'or texnologiyalarni joriy etish,

eksport salohiyatini oshirish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois, dunyoning yetakchi mamlakatlarida xorijiy investitsiyalarni jalb etish va xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan samarali institutsional, huquqiy va iqtisodiy mexanizmlar ishlab chiqilgan. Mazkur tajribalarni chuqur tahlil qilish va milliy sharoitga moslashtirish xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda iqtisodiy o'sishni jadallashtirish nuqtayi nazaridan dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari bo'yicha tarkibining shakllanishi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish jarayonlari bilan bog'liq. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet el investitsiyasi jalb qilinishi yuksak darajada taraqqiy etishning hal qiluvchi omillaridan biri bo'lgan. Investitsiya siyosati nafaqat kapital mablag'lar miqyosini oshirishni, balki ularning takror ishlab chiqarish tarkibiy tuzilmasini takomillashtirishni, investitsiyalarni ko'proq samarali va raqobatdosh ishlab chiqarishlarga yo'naltirishni ko'zda tutadi.

Metodlar va metodologiya. Mazkur tadqiqot xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarini rag'batlantirish bo'yicha xalqaro tajribalarni tizimli va kompleks tahlil qilishga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus ilmiy metodlardan keng foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez metodlari orqali rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining mazmuni ochib berildi. Qiyosiy tahlil metodi asosida AQSh, Yevropa Ittifoqi, Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari va MDH mamlakatlarida qo'llanilayotgan rag'batlantirish vositalari o'zaro solishtirildi.

Shuningdek, tizimli yondashuv xorijiy investitsiyalarni jalb etish jarayonini huquqiy, institutsional, moliyaviy va tashkiliy omillarning o'zaro bog'liqligida o'rganishga imkon berdi. Mantiqiy tahlil va induksiya-deduksiya metodlari asosida xorijiy tajribadan kelib chiqib umumiy xulosalar va ilmiy takliflar shakllantirildi. Tadqiqot metodologiyasi esa xorijiy investitsiyalar nazariyasi, xalqaro kapital harakati konsepsiyalari hamda investitsion muhitni yaxshilashga oid zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarga tayangan holda ishlab chiqildi.

Adabiyotlar sharhi. Xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarini rag'batlantirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ushbu yo'nalishda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlari muhim manba hisoblanadi. Xususan, Dunningning eklektik paradigma nazariyasi, Porterning raqobat ustunliklari konsepsiyasi hamda Vernoning mahsulot hayotiy sikli nazariyasi xorijiy investitsiyalarni jalb etish va xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar faoliyatini tushuntirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

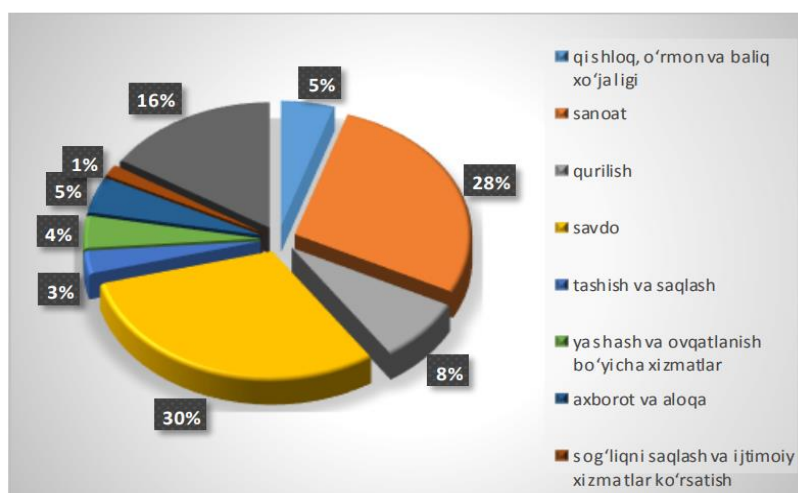
Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, UNCTAD kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlarida xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarini soliq imtiyozlari, erkin iqtisodiy zonalar, davlat kafolatlari va infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash orqali rag'batlantirish mexanizmlarining samaradorligi tahlil qilingan. Mahalliy olimlar tadqiqotlarida esa

O'zbekiston sharoitida xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash va xalqaro tajribani milliy iqtisodiyotga moslashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu adabiyotlar tahlili tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta'minlashga hamda amaliy xulosalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama. Ishlab chiqaruvchilarga soliq yukini pasaytirishga qaratilgan soliq-byudjet siyosatini takomillashtirish, to'lov intizomini mustahkamlash, shuningdek xususiylashtirish jarayonlarini jadallashtirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar korxonalarining o'z mablag'larini ko'paytirish va ichki investitsiyalarni oshirish imkonini yaratadi. Bu esa o'z navbatida korxonalarining moliyaviy mustaqilligini mustahkamlash, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, yurtimizda faoliyat ko'rsatayotgan chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarining asosiy qismi savdo va sanoat sohalariga yo'naltirilganligi, ularning iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasini oshiradi. Biroq sog'liqni saqlash, tashish va saqlash kabi ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarga jalb etilgan xorijiy investitsiyalar ulushi nisbatan kam bo'lib, bu milliy iqtisodiyotning diversifikatsiya qilish va barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan muhim istiqbolli yo'nalish ekanligini ko'rsatadi. Shu bois, iqtisodiy siyosatni shakllantirishda xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarni nafaqat savdo va sanoat sohalariga, balki yuqori ijtimoiy foyda keltiruvchi tarmoqlarga jalb etish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarbdir.

Natijada, soliq va byudjet siyosatini optimallashtirish, xususiylashtirish jarayonlarini samarali amalga oshirish hamda investitsiyalarni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan muvozanatli yo'nalishlarga yo'naltirish orqali chet el kapitalining milliy iqtisodiyotga integratsiyasini kuchaytirish, korxonalar faoliyatining barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish mumkin bo'ladi [3].

1-rasm. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan xorijiy sarmoya ishtirokidagi korxonalarining iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha tarkibi [6], (foizda)

Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish, axborot va aloqa kabi sohalar hamon xorij kapitali ishtirokidagi korxonalar nisbatan kam faoliyat yuritayotgan sohalardan biri bo'lib qolmoqda.

Hozirgi paytda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar global tuzilmasida uchta qutb mavjudligi to'g'risida to'la ishonch bilan aytish mumkin. Ular: AQSh, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya va Xitoy. Ularning ulushi umumiy investitsiya olib chiqishning 4/5 qismidan ortig'ini tashkil etadi. Bu ularning tashqi savdodagi solishtirma ulushidan ancha kattadir. AQSh eng yirik sarmoya importchisiga aylangan.

Yevropa Ittifoqida integratsiya darajasi aynan ichki hududiy bevosita investitsiyalar asosida o'sdi, mintaqaning o'zi esa, yirik sarmoya eksportchisi rolini o'ynay boshladi. Yaponiyada investitsiya olib chiqishning yuqori sur'atlar bilan o'sayotganligi kuzatilmoqda va u tashqi iqtisodiyot hajmiga ko'ra jahondagi o'rnini yaxshigina mustahkamlab olishi mumkin. Osiyo davlatlari (Yaponiyadan tashqari) yaqin yillarda bevosita xorijiy investitsiyalarni jalb etish hajmiga ko'ra, G'arbiy Yevropadan o'zib ketadi. Xorijga kapital qo'yilmalarni amalga oshirishda ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish emas, xorijiy bozorlarga kirishni kengaytirish eng istiqbolli rag'batlantiruvchi omil hisoblanadi.

Investitsiyalarning bir tekisda taqsimlanmaganligi boshqa guruhlariga ham xosdir. Rivojlanayotgan davlatlarda 3/5 qismi Osiyoga, 1/4 qismi Lotin Amerikasiga, qolgan qismi Afrikaga to'g'ri keladi. Shu bilan birga investitsiya faoliyatining tartibga solinishi davlatning takror ishlab chiqarish jarayonida ayrim tarmoqlarga investitsiyalar oqimlarini boshqarishi bilan amalga oshiriladi. Iqtisodiyotning turli sohalarida kapital jamg'arilishi jarayonlarini kuchaytirish yoki susaytirish, aholining to'lovga qobil talabini kengaytirish yoki qisqartirish yo'llari bilan tartibga solish funktsiyasi foydalaniladi.

Xorijiy mamlakatlarda investitsiya faoliyatiga baho berish uslublari bir-biridan farq qiladi, odatda, bu borada makroiqtisodiy sohaga nisbatan baho ishlatiladi. Masalan, Yaponiyada investitsiya faoliyatining bayoniy tavsifi berilib, miqdoriy baho qo'llanilmaydi. AQShda u birlashtirilgan to'rtta ko'rsatkich asosida aniqlanadi [1].

Fan-texnika taraqqiyotini rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari turlaridan biri investitsiya soliq krediti hisoblanadi. AQShda soliq imtiyozining bu turi 1962 yildan to 1986 yilga qadar qo'llanilgan. Bunda chegirma miqdori uskuna-jihozlar turi va ularning xizmat muddati bo'yicha tabaqalashtirilgan. Bu imtiyozning variantlaridan birida AQSh ishlov beruvchi sanoatidagi korporatsiyalar foyda solig'ini ishga tushirilgan va xizmat muddati 8 yil va undan ortiq bo'lgan uskunalar qiymatining 7 foizi miqdorida, xizmat muddati kamroq bo'lgan uskunalarni ishga tushirilganlik uchun kamroq miqdorlarda qisqartirish huquqini oldilar. Yaponiyada, masalan, sanoat kompaniyalari ilg'or texnika va texnologiyaga qilingan investitsiyalarning 7 foiziga teng miqdorda foyda solig'ini qisqartirish huquqiga ega. Kanadada bunday chegirma ilg'or texnikaga qilingan investitsiyalarning 7 dan 20 foizigacha miqdorini tashkil qiladi.

Soliq krediti ko'rinishidagi imtiyozlar tadbirkorlikning ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalar xarajatlariga tadbiquan ham keng qo'llaniladi. Bir qator mamlakatlarda soliq krediti kompaniyalarning foyda solig'idan bu kompaniyalarning

o'tgan yil yoki bazis davr uchun o'rtacha yillik me'yorlarga nisbatan ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalar xarajatlari o'sishining muayyan hissasini chegirish ko'rinishida amal qiladi (AQShda - 20 foiz, Frantsiyada - 50 foiz, Yaponiyada - 20 foiz, Kanadada 100 foiz va undan yuqori) [10].

Investitsiya, ilmiy-texnika faoliyatini, tadbirkorlikni butun mamlakat doirasida, mintaqa miqyosida va ayrim faoliyat sohalari bo'yicha rag'batlantirishga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari eng barqaror imtiyozlar hisoblanadi. Soliq imtiyozlari quyidagi shakllarda qo'llaniladi:

- foyda solig'idan chegirma tarzida beriladigan soliq krediti;
- foyda solig'i bazasini kamaytirish chegirmalari;
- soliqdan butunlay ozod qilish yoki pasaytirilgan soliq stavkalarini belgilash;
- jadallashtirilgan amortizatsiyani qo'llash.

Yaponiyada kichik va o'rta korxonalarining iqtisodiyotdagi salmog'i yuqori hisoblanadi. Yaponiyada 3,86 mln. korxonalarining 99,7 foizi kichik va o'rta korxonalar hisoblanadi va ularda 42,73 mln. mehnatga layoqatli aholining 70 foizi mehnat qilmoqda va qo'shilgan qiymatning 50 foizi shu sohada yaratilmoqda. Ko'plab Yaponiyanig yirik korxonalari ishlab chiqarayotgan mahsulotlarini butlovchi ehtiyot qismlarini kichik va o'rta korxonalar yetkazib beradi, ishonchli yapon mahsulotlarini yaratilishida kichik va o'rta korxonalarining ahamiyati katta. Yaponiyada kichik va o'rta korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va investitsion faoliyatni rag'batlantirish maqsadida kichik va o'rta korxonalar agentligi quyidagi yo'nalishda konsultatsiyalar tashkil etilgan:

- qarzlar va kredit kafolatlari;
- menejmentni rivojlantirish;
- soliq va bug'galteriya maslahatlari;
- biznesni sog'lomlashtirish va biznes transferlari;
- biznesni kengaytirishni qo'llab-quvvatlash;
- biznesni modernizatsiyalash;
- mehnat resruslari bilan ta'minlash;
- axborot xizmati.

Jahon mamlakatlarida ishlab chiqarilayotgan yalpi milliy mahsulotning 7-8 foizi, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ishlab chiqarilayotgan yalpi milliy mahsulotning 27-28 foizi Germaniyaning hissasiga to'g'ri kelmoqda. Mamlakatda ijtimoiy bozor iqtisodiyotida aholi farovonligi uchun barcha zaruriy shart-sharoitlar yaratilgan. Germaniya urbanizatsiya darajasi nihoyatda yuqori bo'lgan mamlakat bo'lib, zamonaviy ilmiy-texnologik asosida industriallashgan davlatdir. Germaniyada ijtimoiy yo'nalgan bozor iqtisodiyotiga asoslanib iqtisodiyot qurilgan, ijtimoiy himoya davlat vazifasiligi uchun davlat tomonidan iqtisodiyot tartibga solinib qo'llab-quvvatlab boriladi.

Germaniyada xorijiy va mahalliy investorlar uchun yagona biznes muhiti yaratilgan yani hukumatning iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash dasturlari: grantlar,

kafolatlar va imtiyozlardan har ikkala investorlar ham foydalanadi. Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan soliqlar vositasi orqali qo'llab-quvvatlash jahon amaliyotida keng tarqalgan usullardan biri bo'lib hisoblanadi. Kompaniyalarga tushadigan soliq yuki o'rtacha 30 foizdan kam hisoblanadi. Germaniyaning boshqa hududlarida tijorat solig'ining yuki 23 foizga yaqin turadi. Bu Germaniyaning kompaniyalarni soliqqa tortish tizimi boshqa sanoatlashgan davlatlarning soliq tizimidan mukammalligidan darak beradi. Mamlakatda korporativ daromad solig'i yuki qat'iy belgilanmagan, soliq yuki mahalliy tartibda o'rnatiladigan tijorat solig'i darajasiga bog'liq. Shu sababdan korporativ daromad solig'i yuki Germaniyaning ba'zi hududlarida 22,83 foizni tashkil etadi. Germaniyaning o'rtacha korporativ solig'i 29,83 foizni tashkil etadi [10].

Germaniyaning iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash dasturlari investitsiya loyihasining maxsus omillariga bog'liq, masalan, rejalashtirilgan investitsiyaga, investitsiya joylashuviga, investitsiya miqdoriga, rejalashtirilgan moliyaviy mexanizmga va investitsiya kompaniyasining holatiga.

Xulosalar. Investitsiya faoliyatini moliyalashtirishda xalqaro tashkilotlarning ham muhim o'ri mavjud. Xalqaro investitsiyalarni tartiga solish bo'yicha muhim amaliy hujjatlardan biri Osiyo-Tinch okeani hamkorligi tashkiloti doirasida ishlab chiqilgan xorijiy investitsiyalarning "Ko'ngilli kodeksi"dir. Kelajakda Jahon savdo tashkiloti tomonidan foydalanilishi mumkin bo'lgan ushbu "Kodeks" da quyidagi investitsion tamoyillar qayd etilgan:

- donor-mamlakatlarga nodiskriminatsion yondashuv;
- xorijiy investorlar uchun milliy rejim;
- investitsion rag'batlarni sog'liqni saqlash, havfsizlik va atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash bilan mos tushishi;
- savdo va kapital qo'yilmalar o'sishini chegaralovchi investitsiyalarga bo'lgan cheklovlarni minimallashtirish;
- investitsiyalarni ekspropriatsiya qilinishidan voz kechish (bunda ijtimoiy maqsadlar uchun va milliy qonunchilik doirasida, kamsitmaslik asosida, xalqaro huquq qoidalariga amal qilgan holda yetarli va samarali kompensatsiya to'lanishi sharti bilan ekspropriatsiya amalga oshirilishi mumkin);
- ro'yxatdan o'tkazilish va konvertatsiyalashuvning ta'minlanishi;
- kapitalni chetga chiqarishdagi to'siqlarni yo'qotish;
- ikki marotaba soliqqa tortishni bekor qilish;
- mamlakatning milliy qonunchiligi, ma'muriy tartib va qoidalariga xorijiy investorning amal qilishi;
- investitsion loyihani amalga oshirish bilan bog'liq xorijiy mutaxassislarni mamlakatdan chetga chiqarishga va vaqtincha tashrif buyurishga ruxsat berish;
- maslahatlar muzokara va arbitraj yordamida kelishmovchiliklarni bartaraf etish [7].

Xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalarni rag'batlantirish bo'yicha xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, investitsion muhitni yaxshilashda kompleks va tizimli yondashuv hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasida barqaror huquqiy muhit, soliq va bojxona imtiyozlari, davlat tomonidan institutsional qo'llab-quvvatlash hamda infratuzilmaviy rivojlanish xorijiy kapital oqimini faollashtiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Shu bilan birga, xorijiy kapital ishtirokidagi korxonalar orqali ilg'or texnologiyalar, boshqaruv tajribasi va inson kapitali jalb etilishi milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirib joriy etish investitsion faollikni kuchaytirish, yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda iqtisodiy o'sishni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davlyatova G.M. Investitsiya faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar va ularning o'ziga xos xususiyatlari. International journal of theoretical and practical research, Scientific Journal, Year: 2023 Issue: 5 Volume: 3, 31.05.2023, 17-25b., <http://alferganus.uz>

2. Эргашев, А. Х., Зайлобитдинов, Д. Н., & Зайлобитдинова, Х. Х. К. (2022). Проблемы взаимосвязи банковской системы и механизма финансирования инвестиционной деятельности. CETERIS PARIBUS, (4), 47-50.

3. Olimova N.X. Xorijiy investitsiyalar: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. / Farg'ona, FDU nashriyoti, 2023. - 344 b.

4. Олимова, Н. Х., & Каримов, О. О. Ў. (2022). Корхона инновацион фаолиятини молиялаштириш самарадорлигини баҳолаш усуллари. Academic research in educational sciences, 4(1), 11-21.

5. Эргашев, А. Х., Холиков, Х. А. У., & Мирзарахимов, С. М. (2022). Инвестиционный потенциал регионов и вопросы обеспечения инвестиционных потребностей отраслей реального сектора. CETERIS PARIBUS, (2), 47-49.

6. Эргашев, А. Х. (2021). Перспективы эффективного использования маркетинговых стратегий для повышения инвестиционной активности Ферганской области. Cognitio rerum, (7), 42.

7. Samijonov M. O'zbekistonda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatining tarmoq va hududiy xususiyatlari. Academic Research in Educational Sciences, Scientific Journal, VOLUME 3 | ISSUE 1 | 2022, 359-365b.

8. Vahobov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Muminov N.G. "Xorijiy investitsiyalar". O'quv qo'llanma. Toshkent, Moliya, 2003 yil, 258b.

9. <http://uza.uz>. 2020 yil 15 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Eksport, investitsiya va mahalliy lashtirishni kengaytirish" masalalariga bag'ishlangan videoselektor uig'ilishi ma`ruzasi.

10. <http://www.tradingeconomics.com/>

11. Germany Trade & Invest www.gtai.com

12. <https://www.inovasyon.org/pdf/Germany.HighTechStrategy.2022.pdf>